

BYŤ V OBRAZE

Je obohatením detského sveta tematizovanie ťažkých a ťaživých problémov ľudskej existencie? Prostriedkom uvažovania o tejto otázke bude niekoľko príkladov z nespočetného množstva literárnych diel s dnes takou aktuálnou témou úteku a úniku.

Nikto nepochybuje, že poslaním umenia pre deti je obohacovať detský svet, resp. detskú prezentáciu sveta. Prispievať k rozvíjaniu intelektuálnych a emocionálnych daností, k formovaniu vyrovnanej osobnosti, k zušľachtovaniu ducha a duše. Je obohatením detského sveta tematizovanie ťažkých a ťaživých problémov ľudskej existencie?

Ťažké a ťaživé problémy ľudskej existencie akoby do idylického detského sveta nepatrili, akoby boli nepatričné aj ako témy detskej literatúry. Má však zmysel vytesňovať ich z literatúry, keď k deťom prichádzajú cez iné médiá, alebo priamo v životných situáciách? Ak má umenie pomáhať zorientovať sa vo svete plnom protikladov, v ktorom radostné a jasné stránky jestvujú spolu so stránkami temnými a tragickými, malo by aj ono samo byť komplexné. Práve komplexnosť je jeho silnou stránkou – a jeho esenciou. Umenie slova má jedinečnú a nezastupiteľnú silu pomenovávať veci a javy. Správne volené a v pravý čas vyslovené slová pomáhajú spoznávať svet, orientovať sa v realite, neraz aj vyrovnávať sa s realitou. Sú nástrojom poznávania a tiež pomáhajú vytvárať vízie, hľadať riešenia približujúce sa k ideálom. Skrátka, umenie slova nám sprostredkuje poznanie – dostáva nás do obrazu. A byť v obraze, to je prvý predpoklad správneho videnia, hodnotenia, autentického prežívania, mentálneho a emocionálneho rozvoja.

Vo sfére – a predovšetkým prípade komunikácie s detským recipientom – ono „byť v obraze“ znamená komunikovanie, poskytovanie informácií, prostredníctvom obrazov. Jazyk obrazov učí čítať vo svete aj vo vlastnej mysli.

Pred mnohými rokmi som niekde čítala takúto anekdotu:

Otec sa pýta syna, ktorý sa vrátil zo školy: „Čo ste preberali?“

A syn odpovedá: „Bolo to super. Rabín nám rozprával, ako Mojžiš a jeho ľudia odišli z Egypta. Keď prišli k moru, ženisti použili výbušniny, aby voda odtiekla do kráterov a oni prešli po morskom dne ako po násype. A za sebou všetko zamínovali, takže keď tam potom prišli obrnené vozy prenasledovateľov, všetko vybuchlo a celú egyptskú armádu zalialo more.“

„Takto vás to učil rabín?“ pýta sa otec.

A syn nato: „No, hovoril to trochu inak, ale keby som ti to hovoril jeho slovami, tak by si mi neveril.“

Malý príklad rozprávačského umenia – spôsobu podania a vytvárania obrazov.

A tiež časopriestorových posunov – aktualizácie.

A tiež zakladateľského príbehu o emigrácii – v tomto prípade zo Starého zákona.

Migrácia, emigrácia, útek, únik sú súčasťou ľudského bytia, súčasťou kolektívnej a individuálnej skúsenosti ľudí od nepamäti. Prirodzene sú teda aj témou veľkých príbehov ľudstva v celej histórii. Veľkých príbehov veľkých ľudí, ktoré dnes tvoria súčasť školského vzdelania našich detí.

Iným veľkým príbehom o exode a zaujatí zasľúbenej zeme je Aeneida – rozprávanie o tom, ako po zničení Tróje skupina ľudí, čo prežili pod vedením princa Aenea putuje na niekoľkých lodiach Stredozemným morom. Zastavili sa na mnohých miestach, medzi iným na Kréte, v Kartágu, na Sicílii, z rôznych dôvodov sa nikde neusadili, až na Apeninskom polostrove. Tak ako Izraeliti sa po štyridsať ročnom putovaní v zasľúbenej zemi stretli s pôvodným obyvateľstvom – s Kanaancami, aj Trójanania prišli na územie obývané Latinmi, Rutulmi, Etruskami. Vieme, čo nasledovalo. (V oboch prípadoch sa nám zachovali rozprávania, čiže verzie víťazov: izraelská a rímska.)

Do tretice by som rada spomenula ešte jeden zakladateľský mýtus: o tom, ako grécky boh Zeus, premenený na býka, uniesol fénickú princeznú Európu. Usadili sa spolu na Kréte, mali troch synov, zakladateľov minójskej civilizácie. Celý náš kontinent sa dnes nazýva po dáme, ktorá pochádza z územia dnešného Libanonu – krajiny menšej ako Slovensko, ktorá je najviac zo všetkých zahltená prílivmi utečencov, a dnešnej Sýrie – z územia zmietaného vojnovými konfliktami, nepokojom a biedou, z územia, odkiaľ dnes prichádzajú ľudia vyhnaní strachom a hladom do Európy ako do zasľúbenej zeme, zeme dostatku a bezpečia.

Tzv. utečenecká kríza je najnaliehavejším problémom dnešnej Európy. Problém, ktorý sa týka doslova celej populácie. A bude sa nás všetkých týkať čoraz viac, čoraz naliehavejšie. Jeho

optimálne riešenie zatiaľ nepoznáme; vlády, politici, vedci, umelci, spoločenské elity ale aj každý jeden obyvateľ postupne formuje a formuluje svoje názory a postoje. Názory a postoje hodné európskych kultúrnych tradícií, európskej demokracie, európskeho humanizmu, etosu.

Môže nám, dospelým, pomôcť v tomto úsilí, keď si predstavíme, ako máme problém sformulovať tak, aby bol zrozumiteľný pre deti? Tak, aby sme im dali východiská a nástroje pre vytváranie vlastného úsudku, vlastných mravných a aj praktických postojov?

Slávny americký novinár a spisovateľ Art Buchwald jeden zo svojich vtipných a výstižných stípkov zo 60-tych rokov píše vo forme dialógu so svojím synom:

...„Pamätáš si ten vojnový film, čo sme spolu videli pred pár týždňami? Ako tam Nemci v tom tábore mlátili deti aj ostatných chudákov?“

„Áno,“ odpovedám.

„Nemci sú zlí, však?“

„Nie,“ odpovedal som. „Boli zlí, ale už sú dobrí.“

„Čo sú to teraz nejakí iní Nemci?“ domáhal sa syn vysvetlenia.

„Ale nie, sú to stále tí istí. Alebo aspoň väčšina z nich. Pozri sa, keď proti niekomu bojuješ vo vojne, nemusíš naňho zostať našťvaný aj po vojne. Musíš zabudnúť, čo tí zlí počas vojny robili, pretože ináč by zasa mohla začať nová vojna.“

„Ale vo filmoch sú stále zlí,“ pripomenul.

„Áno, tým si len pripomíname, že boli zlí, ale že im to máme odpustiť.“

Pozrel sa na mňa nechápavo.

„Zabil si počas vojny nejakých Rusov?“ chcel vedieť o chvíľu.

„Nie. Pretože počas vojny boli dobrí a bojovali proti Nemcom, rovnako ako Angličania a Američania.“

„Ale keď boli počas vojny dobrí a zabíjali zlých, prečo sú teraz zlí?“

„Oni nie sú zlí. Väčšina Rusov je dobrých. My len nesúhlasíme s tým, čo hovoria a čo majú za lubom ich vodcovia. A oni zas nesúhlasia s nami. Preto máme také problémy s Nemeckom.“

„So zlými Nemcami?“

„Nie, s dobrými. Zlí Nemci chcú vyhnať dobrých Nemcov z Berlína.“

„Takže ešte stále sú zlí Nemci?“

„Áno, ale sú aj dobrí Nemci. Vieš, po vojne sa ich zem rozdelila a jednu polovicu obsadili Rusi a druhú polovicu sme obsadili my.“

„Prečo Rusi nezabijú tých zlých Nemcov, keď sú zlí?“

„Pretože Rusi si nemyslia, že ich Nemci sú zlí. Myslia si, že ich Nemci sú dobrí. Myslia si, že zlí sú naši Nemci. My si zase myslíme, že zlí sú ich Nemci, alebo aspoň ich vodcovia, a naši Nemci že sú dobrí. Rozumieš tomu?“

„Nie.“

„To je fuk, či tomu rozumieš alebo nie,“ našťoval som sa. „Všetci ostatní tomu rozumejú. Ešte som nevidel decko, ktoré by malo toľko hlúpych otázok.“

Rozumiete tomu, dámy a páni? (Predpokladám, že aj vy ste si súbežne dosadzovali aktuálne reálie.) Teda k téme:

Je migrácia dobrá alebo zlá?

Sú prisťahovalci dobrí alebo zlí?

Sme my, Európania dobrí alebo zlí?

Nasleduje nekonečný rad otázok typu „Čo je dobré a čo zlé?“:

Brať alebo dávať?

Zhrňť alebo deliť sa?

Bojovať alebo ustúpiť?

Trestať alebo pomáhať?

Prijať alebo vyhnať?

Súcíť alebo ignorovať?

Kričať alebo mlčať?

atď.

A naraz ako procesia prichádza ďalší milión otázok typu „čo je to?“:

Čo je hrdinstvo? Čo je zbabelosť? Čo je spravodlivosť? Čo je podlosť? Čo je čestnosť? Čo je štedrosť? Čo je skúposť? Čo je pokora? Čo je arogancia? Čo je súcít? Čo je bezmocnosť? Čo je trpezlivosť? Čo je zrada? Čo je pomsta? Čo je odpustenie? Čo je dôvera? Čo je dôverčivosť? Čo je hlúposť? Čo je múdrosť? Čo je dobro? Čo je zlo?

A zasa sme na začiatku: Vidíme správne? Sme v obraze? Vieme rozpoznať, čo je dobro a čo je zlo? Vieme učiť iných, čo je dobré a čo je zlé? Dobré pre nás, dobré pre iných... Vieme

presvedčivo ukázať, čo je dobré a čo zlé? Aký spoľahlivý a aký efektívny nástroj je pri tom obraznosť – jazyk obrazov?

Hovoriť s deťmi znamená aj ujasňovať si témy –

„Hlúpe“, „detské“ otázky si zasluhujú rešpekt. Pri hlúpych otázkach sa cítime hlúpo – predovšetkým sami pred sebou. Hlúpe otázky nás otravujú svojou naliehavosťou, dráždia nás svojou zložitosťou. Neraz nepríjemne odhaľujú našu bezradnosť. Hlúpe otázky (tohto druhu) nás oslepujú ako blesk svojou jasnosťou a ohromujú nás svojou závažnosťou a komplexnosťou.

Hovoriť s deťmi znamená aj investovať do perspektívneho riešenia problémov – Napríklad o probléme migrácie o pár rokov budú rozhodovať práve naše deti a vnúčatá.

Poctivé úsilie pri hľadaní odpovedí na takéto „hlúpe“ otázky – aj so všetkými rizikami omylnosti – je cestou k zmúdeniu.

Dve knihy, o ktorých chcem ďalej hovoriť, sú určené deťom, ale presahujú rámec intencionalnej detskej literatúry. Hovoria jasnou a obraznou rečou.

V roku 2016 vyšla kniha významného slovenského autora strednej generácie Mareka Vadasa s príznačným názvom Útek. Autor strávil nemálo času v Afrike, v rôznych afrických regiónoch, a vo svojich knihách sa k týmto témam neustále vracia, či ide o zbierku Rozprávok z čiernej Afriky, alebo zbierky poviedok pre dospelých Liečiteľ a Čierne na čiernom. Útek je jeho druhou knihou pre deti, „rozpráva jazykom, akým ho učí rozprávať čierna Afrika, stále fyzicky aj v myšlienkach vracia,“ ako sa píše v jednej z recenzií. Prostota je spojená s európskou špekulatívnosťou. Dej sa odvíja v krátkych epizódach. Hrdinom je africký chlapec. Pohybuje sa, vlastne neustále uteká bližšie neurčenými krajinami, vedie svoj vnútorný monológ prostým až strohým jazykom, ktorý však ostro vyrezáva kontúry obrazov sveta, v ktorom sa nachádza, ale do ktorého akoby nepatrí. Z úsečných výpovedí bežiaceho dieťaťa, dieťaťa na úteku, sa európsky čitateľ dozvedá o sebe viac, než si uvedomuje – a viac, než si pripúšťa. „Moji hrdinovia sa stretávajú s pomocou i odmietaním. Cez nich som písal o vlastnostiach, ktoré vedú k predsudkom voči čomukoľvek cudziemu i o svete človeka, ktorý stratil všetko,“ hovorí autor Marek Vadas. V príbehu primárne nezdôrazňuje africké reálie, no ako uvádza, inšpirovali ho udalosti v okolí Čadského jazera, kde militanti z Boko Haram vyhnali z domovov viac ako dva milióny obyvateľov. Podobným spôsobom rysuje európske

prostredia, iba evokuje atmosféru, vytvorenú, priam zhmotnenú prevládajúcim myslením miestnych ľudí. Marek Vadas neberie rozprávkový žáner ako pôvodne alebo výhradne určený pre deti, avšak detského adresáta pozorne a citlivo vníma. Sám hovorí: „Pri takýchto knihách je pre mňa najťažšou vecou nájsť vhodný jazyk, ktorý by bol dostatočne jasný a zároveň prijateľný, aj keď opisuje tie najbrutálnejšie udalosti. Rovnako bolo pre mňa dôležité vyhnúť sa moralizovaniu a lacnému vzbudzovaniu ľútosti.“

Hrdina Vadasovej knihy je neustále konfrontovaný s nebezpečenstvom, preto je mu veľmi užitočná otcova rada: každé dieťa musí vedieť utekať. Beh a potom útek sa stáva chlapcovým životným údelom. Potom, čo v dedine vypukne choroba pažravosti, chlapec s otcom sa vydajú na útek. Krajiny, ktorými prechádzajú, predstavujú alegórie ľudských vlastností, aj súčasnej spoločenskej, či politickej situácie. Chorobná pažravosť, nenásytnosť, to je aj bezbrehá a bezohľadná túžba po zisku, ktorá – ako všetci tušíme – spôsobuje migračné pohyby v krajinách tretieho sveta. Dedina rybárov, kde nik nerozpráva, predstavuje nekomunikatívnu spoločnosť. Mesto ľudí s množstvom rúk – obraz hrabivosti a lakomosti. Mesto výhovoriek, Mesto ľudí desiacich sa cudzincov, Mesto ľudí bez uší, Krajina, kde sa nikoho nič netýka... a napokon príchod do utečeneckého tábora. Chlapec je sám, po ceste sa mu stratil otec. Je bezradný, nevie, čo má robiť, či má otca ísť hľadať, alebo naňho čakať. Tábor je miesto beznádeje. Takto ho vidí Vadasov hrdina: „Toľko ľudí som pokope nikdy nevidel. Boli z rôznych kútov krajiny a všetci mali za sebou podobnú cestu ako ja. Žili vo veľkých stanoch usporiadaných do nekonečných ulíc. Ich úlohou a jedinou prácou bolo čakať. Na pokoj, na príbuzných, na dobré správy.“ Nakoniec chlapec v horúčkovitom sne už nebeží po zemi, vzlietne do vzduchu ako vták. Z výšky pozoruje, čo sa na zemi deje, a keď sa znesie nadol, stretáva sa s otcom. Fantazijný záver príbehu je otvoreným koncom. Najviac sa ponúka interpretácia evokujúca tragédiu, na spôsob snového obrazu z Andersenovho Dievčatka so zápalkami.

Vadasov text sa javí ako jednoduchý štýlom aj lineárnou výstavbou príbehu, rozprávanie je však vybudované na alegóriách, vyžadujúcich dešifrovanie viacerých plánov, a na metaforických obrazoch, ako napríklad únik z väzenia na slobodu cez potkanie dieru. Potkan priateľsky poradí: keď sa budete cítiť ako on, tak sa do jeho chodbičiek zmestíte. Je to prosté vysvetlenie, jasné malým aj veľkým – čo znamená vcítiť sa do kože iných živých bytostí.

S Vadasovým Útekem vstúpila utečenecká téma do slovenskej literatúry pre deti. Vo svetovej detskej literatúre rezonuje táto téma už oveľa dlhší čas. V roku 1984 vyšlo prvé vydanie krátkeho románu Vlčie oko od francúzskeho spisovateľa Daniela Pennaca, dnes už svetovo známeho autora. Román Vlčie oko je preložený do viacerých jazykov, jestvuje jeho divadelná adaptácia, je sfilmovaný a dokonca zhudobnený. Na Slovensku mala ešte v roku 2004 premiéru jeho rozhlasová adaptácia. V roku 2015 vyšiel slovenský preklad tejto knihy.

Rovnako ako Marek Vadas aj o generáciu starší Daniel Pennac sa pohybuje na poli literatúry pre dospelých aj pre deti. Daniel Pennac tiež prežil roky mladosti v Afrike a potom v juhovýchodnej Ázii, a v dospelosti strávil ešte dva roky v Brazílii. Jeho román pre deti Vlčie oko je dnes už považovaný za klasické dielo a francúzski pedagógovia ho pri vyučovaní aj hojne využívajú pre jeho literárne kvality a silné posolstvo.

Kompozícia je sofistikovaná, využíva rámcovanie a retrospektívy – bez toho, že by komplikovala sledovanie príbehu. Všetko v texte plynie hladko a prirodzene.

V zoologickej záhrade niekde v Európe sa stretávajú dve osamelé bytosti: jednooký vlk z Ďalekého severu, z kanadskej Aljašky a černošský chlapec z Afriky. Stoja oproti sebe, medzi nimi sú mreže klietky. To je úvodný obraz knihy, ktorý – ako som neskôr čítala v nejakom interview – Daniel Pennac naozaj kedysi uvidel. Tento výjav spustil jeho autorskú imagináciu. Je naozaj sugestívny, čo sa, prirodzene, prenieslo aj do literárneho textu. „...Vlk sa prechádzal sem a tam. Chlapec stál už dobré dve hodiny pred mrežami nehybne sťa zamrznutý strom a pozoroval chodiaceho vlka... stál ticho a nehybne, hýbali sa mu len oči.“ Chlapec sa vracia deň čo deň, trpezlivo, mlčky. Napokon vlk, ktorý sa rozhodol, že svet ľudí bude navždy ignorovať, začne o chlapcovi premýšľať. „Čo to znamená? Čo odo mňa chce? Celé dni nič nerobí? Nepracuje? Nechodí do školy? Nemá kamarátov? Rodičov? Čo je to? Otázky a otázky spomaľujú jeho kroky. Nohy mu oťažievajú... Vlk pocíti strašnú únavu. Akoby chlapcov pohľad vážil celú tonu. Dobré, povie si vlk, chcel si to. Naraz sa zastaví, posadí sa rovno oproti chlapcovi a aj on sa naňho zadíva. Nie pohľadom, ktorý cez človeka prechádza a stráca sa kdesi v diaľke, ale naozaj uprene! Tak, teraz sú zoči-voči...“ A o pár riadkov ďalej: „Chlapcove oči sa ani nepohnú, ani nežmurknú. Vlk sa cíti hrozne nesvoj. Za nič na svete by neodvrátil hlavu. Nemôže sa ani začať znova prechádzať. Naraz sa mu oko celkom splaší. A cez jazvu slepého oka sa mu prederie slza. Nie z bolesti ale z bezmocnosti a z hnevu. Vtedy chlapec urobí niečo zvláštne. Čosi, čo vlka upokojí a uistí. Chlapec zavrie jedno oko. Takto sa v tichej zoologickej záhrade tí dvaja na seba pozerajú, z oka do oka, a majú na seba čas.“

Takto sa končí prvá zo štyroch kapitol Pennacovej knihy.

Ďalej sa všetko odvíja od tohto pohľadu. V oku vlka sa zračí celý jeho životný príbeh: bezpečie šťastnej rodiny, slobodný život vlčej svorky, útek pred človekom, boj, zajatie... A v oku chlapca sa zas zrkadlí jeho príbeh, namiesto snehu je plný do biela rozpáleného piesku. Oheň a rinčanie zbraní, vojna, otrocká práca u obchodníka, ktorý mu ani nedá meno a ktorý ho ďalej predá ako hocijakú vec, putovanie Afrikou, žltou, zelenou, čiernou Afrikou... a napokon nútený odchod do iného sveta. Pennacov text je zvláštnym druhom iniciačného románu, sledom úžasných obrazov plných farieb a symbolov, dynamický dej a dialógy sú vyšperkované kľúčovými vetami, ako napríklad múdrosti vlkov o ľuďoch: „Ľudia jedia všetko: trávnu ako soby, aj samotné soby, a keď nenájdu nič iné pod zub, jedia aj vlkov! Alebo: Ľudia majú dve kože: prvá je hladká, bez chlčkov a druhá je naša. Alebo: Človek je zberateľ.“

V ďalšej kapitole je to napríklad know-how dobrého strážcu stáda: „Chlapec nemal nijaké tajomstvo. Bol dobrým pastierom, to je všetko. Pochopil jednoduchú vec: čriedy nemajú nepriateľov. Ak lev alebo gepard z času na čas zožerie kozu, tak len preto, lebo je hladný. Vysvetlil Koziemu kráľovi: Keď nechceš, aby levy útočili na tvoje stáda, musíš ich kŕmiť ty...“

V bohatej románovej kompozícii nemôže chýbať oslava rozprávačského umenia. Je to príznačný motív pre Daniela Pennaca, tohto telom a dušou oddaného učiteľa lásky k literatúre. Tento motív nás odkazuje na líniu začínajúcu orientálnou Šeherezádou, ktorej rozprávania zachránilo život.

„Hej, Toa, ako voláš toho chlapca?“

„Nemal som čas dať mu meno, ja pracujem.“

Nomádi obchodníka nemali radi.

„Toa, ty si toho chlapca nezaslúžiš.“

Usadili chlapca k ohrievaču, dali mu horúci čaj, d'atle, kyslé mlieko (videlo sa im, že je príliš chudý) a povedali:

„Rozprávaj.“

A tak im chlapec rozprával príbehy, ktoré sa mu rodili v hlave tam vo výške na ťavom chrbte. Alebo im rozprával sny, ktoré sa snívali ťave každú noc a niekedy pokračovali aj za bieleho dňa. Všetky príbehy boli o Žltej Afrike, o Sahare, o piesočnej krajine, o slnku, o samote, o škorpiónoch, o tichu. A keď sa karavány dali na pochod pod žeravým nebom, tí, čo počuli chlapcovo rozprávanie, videli z ťavích chrbtov celkom inú Afriku. Piesok bol hodvábný, slnko tryskalo ako biela fontána, a už neboli sami. Po celej púšti och sprevádzal chlapcov hlások.

„Afrika!“

„Budeme tohto chlapca volať Afrika!“

Dva silné príbehy sa opäť pretnú na konci románu, ich posolstvo sa úžasne spája. Tak ako pozorný pohľad vytvoril priateľské puto, spojil bytosti z dvoch koncov sveta. Záverečná scéna je snová, na pohľad veselá féeria, v ktorej sa stretávajú postavy z oboch príbehov. Je to však féeria za plotmi zoologickej záhrady, čo značí, že nejde o neskalenú radostnú víziu nášho sveta. Falošný happy end by bol Pennacovi cudzí, hoci ako podstatnú kvalitu jeho textu treba zdôrazniť práve vtip, ktorý vyvažuje smútok, krutosť, bolesť, ako aj optimizmus, ktorý vždy víťazí nad pesimizmom.

Daniel Pennac je rozprávač výnimočných kvalít. Zakladá si na pútavosti deja, na kráse obrazov, na pôsobivých portrétoch svojich hrdinov. Má v krvi esenciu rozprávania, vlastnú archetypálny príbehom, ktoré celé veky tak mocne pôsobia na vedomie i podvedomie poslucháčov alebo čitateľov.

Autor komunikuje s čitateľom nie prostredníctvom abstraktných pojmov alebo postulovaných právd, ale prostredníctvom živých obrazov, ktoré dávajú deťom (i dospelým) možnosť prežívať dej, vcítiť sa do osudov hrdinov, vycítiť a spoznať, čo je dobré a čo je zmysluplné.

Takto korešpondujú s ľudskou psychikou starodávne rozprávky. Po stáročia, ba tisícročia sa v prerozprávaniach cizelovali, až dosiahli schopnosť vyjadrovať zároveň zjavné aj skryté významy a oslovovať tak všetky roviny ľudskej osobnosti súčasne. Práve pre túto vlastnosť s nimi hojne pracujú aj detskí psychológovia.

Americký psychoanalytik Bruno Bettelheim je presvedčený o nevyhnutnosti stretnutí detí s klasickými rozprávkami. Vychádza z premisy, že „klasické rozprávky umožňujú zhmotnenie obsahov detského nevedomia vo vedomých fantáziách, ktorých prostredníctvom sa dieťa učí zvládať ťažkosti svojho života a učí sa postupne v ňom nachádzať zmysel.“

Každý, aj ten najkomplexnejší príbeh je len kamienkom v mozaike, hviezdíčkou vo vesmíre vedomia. Ale čo by bola mozaika bez kamienkov a vesmír bez hviezd? Ide o to, ako vieme hľadať a skladať významy.

Geniálny Albert Einstein radil: Ak chcete mať múdre deti, čítajte im rozprávky. A ak chcete mať veľmi múdre deti, čítajte im veľa rozprávok.